

Żbikowski, Andrzej

"Oczerki istoriczeskoj gieografii Mołdawii XIII-XV wieka", Łazar L. Polewoj, Kisziniew 1979 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 71/2, 373-377

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

przeważały raczej polityczne nad ekonomicznymi jest widoczna w Senegambii⁸. Rzuca to nowe i ciekawe światło na przeszłość polityczną i gospodarczą interesującego nas terenu. Był on związany z gospodarką atlantycką, ale świadomie i zgodnie z własnymi potrzebami regulował intensywność tego związku. Z konkluzji tej wynikają dalsze postulaty badawcze, ale nie tutaj miejsce na ich przedstawienie. Wypada zachęcić autora, by w przyszłości szerzej potraktował powiązania obszarów nadnigeryjskich ze strefą atlantycką, bo od XV—XVI w. miały one nie mniejsze znaczenie dla Sudanu Zachodniego niż wzorowo przez niego omówione kontakty Nadnigrza poprzez Saharę ze światem arabskim.

Pierwsza połowa XVIII w., a szczególnie lata czterdzieste—pięćdziesiąte były dla społeczeństw nadnigeryjskich okresem nieurodzajów, głodów, epidemii i wszelkich innych klęsk elementarnych. Wzrosła także presja koczowników na tereny osiadłe na całym pasie styku pustyni z sahelem. Klimat tej strefy odznacza się cyklicznością, której przyczyny jeszcze w pełni nie wyjaśniono. Po kilku latach mokrych z dobrym urodzajem następuje zawsze kilka lat suchych grożących głodem. Ludność zdawała sobie sprawę z tej cykliczności i gromadziła zapasy na lata głodne. Ten naturalny porządek w przyrodzie został jednak zachwiany w połowie XVIII w.⁹ Zmiany klimatyczne zmusiły plemiona Maurów do przejścia wraz ze swymi stadami Senegalu, a Tuaregów Nigru. Rolnicy z tych samych powodów, musieli emigrować dalej na południe w poszukiwaniu ziem zdalnych do uprawy. Nacisku Tuaregów nie należy więc uzasadniać względami tylko politycznymi, łatwością zdobyczy nad Nigrem.

Autor barwnie i słusznie pisze o islamie i jego wielorakich funkcjach w społeczeństwach nadnigeryjskich. Może warto byłoby silniej podkreślić ogrom wysiłku inwestycyjnego, jaki spadał na tamtejsze państwa w związku z propagandą islamu. Wysiłek, na jaki zdobyły się Mali i Songhaj, a potem ich spadkobiercy, może być z powodzeniem przyrównany do brzemienia, jakie spadło np. na Słowian przyjmujących chrzest. Kościoły budowano w Europie niekiedy przez całe stulecia, zatem łączące się z tym koszty rozkładały się na wiele pokoleń. W Sudanie Zachodnim meczety budowano w banko, było to i tańsze i szybsze, ale budowle te były nadzwyczaj nietrwałe i każde prawie pokolenie zaczynało te podstawowe inwestycje prawie od początku.

„Historia Mali” wydana przez Ossolineum w serii popularnonaukowej rozstrzyga chyba, przynajmniej na gruncie historii, kto winien zajmować się popularyzacją nauki. Na pewno sami historycy i to właśnie specjaliści w określonej dziedzinie, autorzy nie tylko dysponujący „łatwym piórem”, ale aktywni badacze, znający na wylot przedmiot, o którym piszą, najnowszą literaturę, źródła, szczerze korzystający ze swego przede wszystkim dorobku naukowego. Tylko oni potrafią zapewnić pracom popularnonaukowym wysoki poziom, historii nowych sympatyków, a Afryce oddanych przyjaciół.

Bronisław Nowak

Lazar L. Polewoj, *Oczerki istoriczeskoj geografii Moldawii XIII—XV wieka*, Izdatielstwo „Sztinca”, Kisziniew 1979, s. 201, mapy 4.

Najnowsza praca Ł. L. Polewoja, mimo dosyć ostrożnego tytułu, jest próbą wszechstronnego przedstawienia najważniejszych problemów gospodarczych i spo-

⁸ Tamże t. I, s. 156 nn.

⁹ Tamże t. III, *Supplementary Evidence*, s. 3—7. Jest to omówienie warunków klimatycznych i klęsk elementarnych na terenie szeroko rozumianej Senegambii, a więc także na znacznej części ziem zachodnich historycznego Mali, Songhaju, państw Bambara i ich spadkobierców. Tu także źródła do tego zagadnienia i dalsza literatura.

lecznych Mołdawii doby powstawania niezależnego państwa. Autor, czołowy obok N. A. Mochowa i E. M. Podgradskiej¹, przedstawiciel środowiska związanego z kiszyniowskim oddziałem AN ZSRR, podejmując tematykę demografii i geografii historycznej, ujawnił nowy, prawie nieznaną obszar rzeczywistości historycznej średniowiecznej Mołdawii.

Praca będąc kontynuacją starszych badań jest niejako ich podsumowaniem². Warto odnotowania jest baza źródłowa, poszerzona głównie o materiały pochodzące z badań archeologicznych oraz bardziej dojrzała, skonfrontowana z literaturą przedmiotu strona metodyczna pracy.

Książka składa się z dwóch części. Pierwsza o charakterze analitycznym przedstawia stan osadnictwa wiejskiego i miejskiego Mołdawii od XIII do pierwszej połowy XV wieku. Zadanie to ze względu na trudności źródłowe jest wyjątkowo ciężkie³. Wyniki badań archeologicznych dają materiał niepewny chronologicznie i mogą służyć wyłącznie jako uzupełnienie. Jedynym sposobem jest retrospekcja danych o osadnictwie znanych z materiału XV-wiecznego. Aby móc dokonać tej operacji trzeba ustalić najbardziej prawdopodobny okres istnienia osady wiejskiej przed jej pojawieniem się w dokumencie. Z pomocą przyszła autorowi obserwacja prawidłowości w formowaniu się toponimów wsi mołdawskich. W większości wypadków osady znane z XV i XVI wieku nie przyjmowały od razu pełnego toponimu. Najczęściej występowały trzy fazy formowania się pełnej nazwy: pierwotna, najbliższa momentu założenia wsi, typu „wieś gdzie jest Negsz”, „wieś gdzie dom Pitika”, przechodnia zachowująca imię założyciela lub pierwszego właściciela lecz wskazująca na dawność wsi, np. „wieś gdzie był Ilia” oraz pełna końcowa forma toponimu nieokreślonej dawności, np. „Władymirowcy” (s. 12). Czas pojawienia się nowej formy nazwy mógł zależeć od nie dających się przewidzieć przyczyn, jak np. potrzeby wystawienia nowego dokumentu. Nie zmienia to jednak faktu, że w większości wypadków dla poszczególnych wsi mołdawskich da się odnaleźć w dokumentach co najmniej dwie kolejne nazwy. Nie zaobserwowano także wypadków zastąpienia toponimu pełnego toponimem w formie pierwotnej lub przechodniej. Nazwa w pełni wykształcona zawsze była zastępowana inną pełną nazwą. Zastosowana przez Polewoja metoda statystyczna (aneks 1) pozwoliła ustalić przeciętne okresy pojawiania się poszczególnych form toponimów od hipotetycznego momentu założenia osady. Nazwa pierwotna pojawiła się średnio po 32 latach (przedział 16—48 lat) od momentu nadania „pustkowiec” lub „miejsca”, przejściowa po 64 (przedział 56—72 lata) i pełna po 102 (przedział 73—131 lat). Tak więc w momencie ustalenia hipotetycznego wieku osady znanej z dokumentu pisanego, autor mógł metodą retrospekcji próbować ustalić liczbę punktów osadniczych istniejących w połowie XIV wieku, czyli sporządzić „mapę retrospektywną osadnictwa”. Te ustalenia posłużyły za punkt wyjścia do dalszych badań, głównie nad dynamiką osadnictwa w XIV—XV wieku oraz demografią historyczną wsi mołdawskiej. Pozwoliło to autorowi określić stan osadnictwa pod koniec XIV wieku na około 1400 punktów osadnictwa i roczny ich wzrost o 0,7%. Oznaczałoby to podwojenie liczby wsi od połowy XIV wieku (850 wsi) do połowy wieku XV (1600 wsi). Niezgodność tak wysokiego tempa osadniczego z możliwym przyrostem naturalnym ludności wiejskiej potwierdza znaną wcześniej z badań archeologicznych i lingwistycznych tezę o silnej kolonizacji terenów mołdawskich

¹ N. A. Mochow, *Moldawia epoki feudalizmu*, Kisziniew 1964; tenże, *Formowanie się moldawskiego naroda i obrazowanie się moldawskiego gosudarstwa*, Kisziniew 1959; E. M. Podgradskaja, *Torgowyje swjazi Moldawii so Lwowom w XVI—XVII wiekach*, Kisziniew 1968.

² *K istoriczeskoj demografii Moldawii XIV wieku. Metod retrospektiwnogo analiza akto wych materiatow*, [w:] *Karpatodunajskie ziemli w srednije wieka*, Kisziniew 1975, s. 70—93.

³ Zachowało się tylko 12 dokumentów mołdawskich o 30 osadach miejskich.

co najmniej od połowy XIV wieku. Wykorzystując wszechstronnie dokumentację źródłową Polewoj ustalił dwa etapy kolonizacji: pierwszy w początkach XIV wieku związany z osłabieniem państwa tatarskiego i opuszczeniem terenów podkarpackich przez Orde, drugi rozpoczęty w połowie XIV wieku, a trwający do lat trzydziestych wieku XV wiążący się z powstaniem państwa mołdawskiego i wyparciem z terenów między Dniestrem i Prutem resztek koczowników tatarskich. Stosując metodę lingwistyczną do badania toponimów osad wiejskich autor ustalił terytoria, z jakich wyszły fale kolonizacyjne. Mimo prawidłowo ustalonych kierunków migracji budzi wątpliwości interpretacja przyczyn tych procesów. Tak na przykład przyczyny migracji z Siedmiogrodu widzi Polewoj wyłącznie we wzroście ucisku feudalnego na tym terytorium. Teza ta nie została jednak wystarczająco poparta. Wydaje się, że należy tu wziąć pod uwagę inne przyczyny ekonomiczne: możliwość względnego przeludnienia w Siedmiogrodzie, związanego z ekstensywną gospodarką rolniczą wymagającą dużych terenów pod uprawy. Ostateczne rozwiązanie tego problemu wymaga dalszych badań szczegółowych.

Określenie stanu sieci miejskiej zostało dokonane znacznie mniej efektywnie. Autor opracował katalog najstarszych wzmianek źródłowych dotyczących miast i osad targowych, wzbogacony nielicznymi danymi archeologicznymi. Tak pogrupowany materiał posłużył za podstawę do hipotetycznej typologii „sposobów” powstawania miast mołdawskich. Polewoj wyróżnił ich cztery: rezydencjonalno-obronny (Chocim), portowo-handlowy (Kilia, Białogród), górniczy (Baja, Trotusz) oraz wiejski. Ten czwarty, według Polewoja najważniejszy, gdyż najczęściej występujący, przedstawiony został opisowo jako stopniowe wyodrębnianie się osady rzemieślniczo-handlowej z okręgu wiejskiego. W późniejszym okresie pojawia się w niej rezydencja feudalna, do której następnie napływają cudzoziemscy osadnicy i która z czasem włącza się do krajowej lub nawet międzynarodowej wymiany handlowej. Sposób ten został zdefiniowany nieostro, a tym samym objął większość miast mołdawskich z Suczawą, Jassami i Seretem. W praktyce nie można porównać go z trzema poprzednimi „typami”. Dyskusyjna wydaje się teza obniżająca znaczenie udziału osady w wymianie handlowej dla procesu wykształcenia się miasta i przyznanie priorytetu koncepcji powstawania miast z centrów rzemieślniczych okręgów wiejskich. Trudno z nią pogodzić dalsze ustalenia autora dotyczące etnicznego składu ludności miejskiej, a przede wszystkim bardzo wczesne pojawienie się w miastach mołdawskich kolonistów niemieckich, włoskich i ormiańskich, których obecność związana była z handlowymi funkcjami miast. Wydaje się, że niedoceniona przez autora koncepcja powstawania miast wokół istniejących wcześniej rezydencji feudalnych wymaga ponownego rozpatrzenia. Wyniki nowszych badań archeologicznych⁴, w swojej dzisiejszej, wstępnej fazie opracowania wskazują, iż w wielu wypadkach istniały znaczne różnice w funkcjach i strukturze „miasta” mołdawskiego w okresie przed i po napływie kolonistów. W okresie sprzed ich napływu, niezbyt jasno określonym w czasie, znaczną rolę w życiu miasta odgrywał element feudalny: urzędnicy grodowi i załoga „zamku”. Niestety współczesne badania archeologiczne rzadko potrafią ustalić pierwszeństwo powstawania rezydencji czy osady rzemieślniczo-targowej.

Druga część pracy o konstrukcji niezbyt jednoznacznej skupia w jedną całość kilka szkiców różnorodnych pod względem tematycznym oraz nierównych materiałowo i metodycznie. Najlepszy wydaje się szkic o rozmieszczeniu osadnictwa wiejskiego. Ma on za zadanie według słów autora „wydobycie cech specyficznych terytorialnej organizacji osadnictwa”, czyli określenie „form osadnictwa, ich wza-

⁴ Analizy wyników tych prac dokonał D. M. Matej w artykule *Consideratii pe marginea unor aspecte sociale de istorie i oraselor medievale romine*, [w:] *Studii si cercetari de istorie veche* t. XVIII, 1987, s. 47–61.

jemnych związków, gęstości ludności osiadłej, jej liczebności, gęstości osadnictwa na poszczególnych terytoriach, liczebności osiedli" (s. 84). Trzeba przyznać, że ten bardzo ambitny cel został prawie całkowicie spełniony. Sporządzone przez autora trzy mapy osadnicze dla okresu od połowy XIV wieku do połowy wieku XV pozwoliły wyróżnić etapy kolonizacji wiejskiej, wyodrębnić tereny najgęściej zaludnione, a więc międzyrzecze Seretu i Prutu oraz wykazać cechę charakterystyczną tej kolonizacji, wielką koncentrację punktów osadniczych w dolinach rzek wschodniej Mołdawii. Wykorzystując wyniki badań archeologicznych, klimatologii i biologii historycznej, Polewoj wykazał, że główny pas osadnictwa w końcu XIV wieku objął tereny lesiste (58% wsi) i lasostepu (42% wsi). Do połowy wieku XV tereny stepowe położone we wschodniej części Mołdawii pozostawały prawie niezasiedlone. Porównanie map osadniczych z połowy XIV wieku i połowy wieku XV uwypukliło także problem osadnictwa wewnętrznego, wpływający być może ze względnego nasycenia terytoriów zachodnich i popierania przez wojewodów mołdawskich kolonizacji nowozdobitych terenów wschodnich. Motywację *stricto* ekonomiczną potwierdzają opracowane przez Polewoja wskaźniki gęstości ludności wiejskiej na Podkarpaciu i Bukowinie, znacznie wyższe niż w centralnej Mołdawii. Ciekawa wydaje się konstatacja, że centralny układ rozmieszczenia ludności rolniczej wykształcony w połowie XV wieku, przetrwał prawie bez zmian do połowy XIX w. Mniej oryginalna, lecz także wartościowa jest mapa etnicznej przynależności ludności wiejskiej Mołdawii w wiekach XIV i XV, oparta na badaniu nazw punktów osadniczych. Pozwoliła ona wyróżnić dwa „areale etniczne osadnictwa”, słowiański i wołoski, z szerokim pasem wzajemnego ich przenikania oraz szereg enklaw osadniczych z toponimami pochodzenia węgierskiego, południowosłowiańskiego i bułgarskiego. Trzeba pamiętać, że wszystkie tego typu mapy mają charakter hipotetyczny.

Dwa następne rozdziały poświęcone są kształtowaniu się rynku towarowo-pieniężnego w XIV—XV-wiecznej Mołdawii oraz formowaniu się tzw. mołdawskiego szlaku handlowego. Pierwszy oparty został na geografii rozmieszczenia skarbów monet na terenach średniowiecznej Mołdawii. Charakterystyka rynku wewnętrznego na podstawie tego typu źródeł wymaga jednak ogromnej ostrożności. Duże nagromadzenie skarbów może świadczyć zarówno o intensywnym jak i biernym (tezauryzacja) udziale ludności w wymianie handlowej. Podobne wątpliwości budzi ocena intensywności wymiany handlowej na tranzytowych szlakach biegnących przez Mołdawię dokonana na podstawie tego samego typu źródeł. Także proveniencja państwowa znalezionych monet nie wystarcza dla określenia pochodzenia kupców uczęszczających wspomniane szlaki. Wątpliwości te dotyczą przede wszystkim oceny intensywności wymiany handlowej na tzw. „drodze mołdawskiej” łączącej tereny położone na północ od Karpat z Morzem Czarnym. Opublikowane do tej pory materiały źródłowe pochodzące z XIII i XIV wieku⁵ nie dostarczają bezpośrednich argumentów przemawiających za rozwiniętą przez autora tezą o intensywnych kontaktach Lwowa i powstających w tym czasie miast mołdawskich z portami Morza Czarnego. Kilia, a chyba także i Białogród w XIV w. były przede wszystkim wielkimi emporiami zbożowymi i zaopatrującymi miasta geneueńskie na Krymie oraz Konstantynopol. Mimo pewnego rozszerzenia asortymentu eksportowanych towarów pozostały głównie portami zbożowymi aż do końca wieku XV⁶.

⁵ Chodzi tu przede wszystkim o publikowaną niedawno i wykorzystaną przez Polewoja edycję G. Pistorino, *Notai genovesi in Oljremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponso (1360—1361)*, Bordighera 1971.

⁶ *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri* t. VI, ed. P. A. Vigna, Genova 1868, s. 114, 368, 808.

Na zakończenie warto wspomnieć o jeszcze jednym ciekawym spostrzeżeniu Polewoja. Na podstawie materiałów archeologicznych spróbował on odtworzyć zasięg terytorialny oddziaływania osady miejskiej na otaczający ją krąg rolniczy. Tablica XIV (s. 147) przedstawia w jakiej odległości od najbliższego ośrodka rzemieślniczo-targowego zostały znalezione wyprodukowane tam towary. Odległość ta wynosiła dla wyrobów ceramicznych średnio 10—15 km, a w wypadku Suczawy i Botoszan dochodziła do 30 km. Zasięg rozprzestrzeniania się wyrobów jubilerskich i monet był znacznie niższy i wynosił średnio 5—10 km. Zestawiając te dane z podaną wcześniej (s. 78) przeciętną odległości między osadami rzemieślniczo-targowymi, wynoszącą dla centrum kraju 30—50 km otrzymujemy ciekawą informację o roli sieci miejskiej dla funkcjonowania rynku wewnętrznego w średniowiecznej Mołdawii.

Andrzej Zbikowski

Goroda Sibiri (ekonomika, uprawnienie i kultura gorodow Sibiri w dosowietskij pieriod), pod red. O. N. Wiłkowa, Izdatielstwo „Nauka”. Sibirskoje otdielenie, Nowosibirsk 1974, s. 300; *Istorija gorodow Sibiri dosowietskogo pierioda (XVII—naczało XX w.)*, pod red. O. N. Wiłkowa, Izdatielstwo „Nauka”. Sibirskoje otdielenie, Nowosibirsk 1977, s. 304; *Goroda Sibiri (epocha feodalizma i kapitalizma)* pod red. O. N. Wiłkowa, Izdatielstwo „Nauka”. Sibirskoje otdielenie, Nowosibirsk 1978, s. 336.

Trzy książki wymienione w nagłówku nie tworzą formalnie serii wydawniczej. Jednak łączy je nie tylko osoba redaktora, wydawnictwo, powtarzające się we wszystkich trzech tomach nazwiska autorów rozpraw (w pierwszym tomie jest ich 14, w dwóch następnych po 19), ale przede wszystkim tematyka i wspólna koncepcja badań nad historią miast Syberii. Można je zatem uważać za części większego przedsięwzięcia naukowego i wydawniczego, i spróbować dokonać ich łącznej oceny.

Każdy tom został podzielony na kilka części opatrzonych osobnymi tytułami, jednakże ani podział ten nie jest jasny, ani tytuły nie zawsze odpowiadają treści umieszczonych pod nimi studiów, toteż nie czujemy się zobowiązani do respektowania go. Tematyka jest bardzo różnorodna. Niektóre rozprawy poświęcono poszczególnym miastom lub grupom miast; brak jedynie prac omawiających łącznie wszystkie miasta syberyjskie, chociaż mimo ogromnego obszaru Syberii i jej wielkiego zróżnicowania geograficzno-gospodarczego dałoby się zaobserwować pewne cechy wspólne dla urbanizacji całej tej krainy. Inne omawiają wybrane zagadnienia: gospodarkę, sprawy społeczne, kulturę, dzieje budownictwa, problemy metodologiczne. Z góry trzeba też powiedzieć, że rozmaita jest wartość poszczególnych prac: jedne oparte są na wnikliwej analizie źródeł, inne stanowią tylko kompilację nie wykraczającą poza ustalenia dotychczasowej literatury historycznej.

Wszystkie miasta syberyjskie, niezależnie od tego czy powstały jeszcze w XVI w., czy w XVII, XVIII lub dopiero XIX stuleciu, miały kilka rysów wspólnych. Wszystkie zostały założone przez rosyjskich zdobywców i kolonizatorów, pierwotnie wyłącznie jako siedziby władzy, ośrodki administracyjne i wojskowe, z czasem dopiero przekształcały się we właściwe miasta i centra życia gospodarczego, przy czym aż do rewolucji socjalistycznej dominowały w nich funkcje handlowe i ludność kupiecka, a nie rzemiosło ani przemysł. Były to więc typowe miasta kolonialne. Bardzo ważnym okresem w dziejach miast syberyjskich, zwłaszcza Zachodniej Syberii, były stulecia XVII i XVIII, kiedy to większość z nich przekształcała się z ośrodków administracyjno-garnizonowych, z pier-